

Bedankt voor het downloaden van dit artikel. De artikelen uit de (online)tijdschriften van Uitgeverij Boom zijn auteursrechtelijk beschermd. U kunt er natuurlijk uit citeren (voorzien van een bronvermelding) maar voor reproductie in welke vorm dan ook moet toestemming aan de uitgever worden gevraagd.

Boom

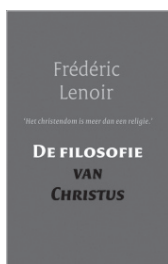
Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikelen 16h t/m 16m Auteurswet 1912 jo. Besluit van 27 november 2002, Stb 575, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoeding te voldoen aan de Stichting Reprorecht te Hoofddorp (postbus 3060, 2130 KB, www.reprorecht.nl) of contact op te nemen met de uitgever voor het treffen van een rechtstreekse regeling in de zin van art. 16l, vijfde lid, Auteurswet 1912.

Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten, postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.cedar.nl/pro).

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

info@boomamsterdam.nl
www.boomuitgeversamsterdam.nl

Frédéric Lenoir
De filosofie van Christus

Uitgeverij Ten Have | 2008 | 262 pp. | € 19,90 | ISBN 9789079001132

Het onzichtbare christendom is wat ons rest...

door *Paul van Geest*

Hoogleraar patristiek aan de Universiteit van Tilburg en de Vrije Universiteit Amsterdam en lid van de redactie van CDV.

Frédéric Lenoir (1962) is vooral bekend geworden als schrijver van historische romans. Zijn werk werd vertaald in vijftientig talen en in 2006 ging zijn boekje *Mon Dieu... pourquoi?*, dat hij samen met Abbé Pierre schreef, maar liefst 250.000 keer over de toonbank. Daarnaast is Lenoir als godsdiensthistoricus en filosoof verbonden aan de École des hautes études et sciences sociales (EHESS). Hij is bovendien hoofdredacteur van het tijdschrift *Le Monde des religions*. Met recht kan hij een invloedrijke denker in het Frankrijk van de eenentwintigste eeuw worden genoemd.

Aan het einde van 2007 publiceerde hij de populairwetenschappelijke studie *Le Christ philosophe*. Vorig jaar verscheen de Nederlandse vertaling van de hand van Vanno Jobse. In zijn inleiding beschrijft Lenoir zijn ontdekking van het christendom op 19-jarige leeftijd. Het evangelie van Johannes deed

hem overweldigend beseffen dat de boodschap van Christus door de diepgang en menselijkheid die erin doorklonk zó universeel was, dat het de historische en culturele kaders waarin deze in eerste instantie werd uitgedragen, potentieel ver overschreed.¹

Uit deze intellectuele (?) omkeer zijn drie fundamentele inzichten voortgekomen, die aan de basis liggen van *Le Christ philosophe*.

Ten eerste. In de oorspronkelijke, universele en revolutionaire boodschap van Jezus Christus liggen ongeëvenaarde hoge doelen besloten. De gelijkheid tussen mensen en volken, de individuele vrijheid, emancipatie van de vrouw, sociale rechtvaardigheid, scheiding van kerk en staat, geweldloosheid en naastenliefde waren in zijn tijd bij Joden en Grieken niet vanzelfsprekend. Een essentieel element van de *révolution christique* is dat mensen hun waardigheid en vrijheid vinden in onderlinge solidariteit ('heb uw naaste lief als uzelf'). Ieder mens is kind van dezelfde Vader en mensen zijn één in Christus.² Dit idee van de naastenliefde was volgens Lenoir in Jezus' tijd het minst ontwikkeld en betekende daarom een enorme stap voorwaarts in het beschavingsproces.

Ten tweede. Juist omdat Christus' boodschap zo ongeëvenaard was, zijn de kerkelijke instituties op essentiële punten in woord en daad vervreemd geraakt van de evangelische waarden die Christus verkondigde. *Corruptio optimi pessima*: de corruptie van het beste leidt tot het slechtste. Deze ontarding van het christendom begon volgens Lenoir al met de door keizer Constantijn bevorderde expansie van de kerk, die bijvoorbeeld gepaard ging met oorlogen om de grenzen van het rijk te beschermen. Deze gedachte is overigens niet nieuw; dat de geschiedenis tekenen van verval vertoont is een idee dat al ver voor de reformatie in de middeleeuwse hervormingsbewegingen aangehangen werd. Ook bij Nietzsche vinden we dit idee terug. Introspectie, waartoe juist de redelijke mens steeds meer in staat was, leidde volgens Nietzsche tot het failliet van het christendom, omdat nu pas echt duidelijk werd hoe hoog de idealen van Christus waren en hoezeer de kerkelijke instituties faalden volgens de christelijke waarden te leven.

Ten derde. De boodschap van Christus is 'ontsnapt' uit de kerkelijke instituties en gemeenschappen en is in een minder kerkelijk geïnstitutionaliseerde vorm in de moderne wereld aan te treffen. Lenoir stelt dat de 'filosofie van Christus', zijn meest fundamentele ethische leer, de mensheid op een gegeven moment niet meer bereikte door de deur van de kerk, maar door het raam van het humanisme, de renaissance, de reformatie en de verlichting. Christus' Geest waait waarheen zij wil. Humanisten als Petrarca (†1374), Pico della Mirandola (†1494) en Erasmus (†1536) zagen in hun streven de mens centraal te stellen de menselijke vrijheid, waardigheid en kenvermogens nog respectievelijk als intrinsiek aan het christendom, als cadeau van God en als voortkomend uit het evangelie. Maar voor Erasmus was de bevrijding van

de religieuze autoriteiten die deze vrijheid aantastte al inherent aan het christelijke humanisme, dat de autonomie van individu wilde waarborgen. De reformatie wordt door Lenoir gezien als de eerste grote beweging die in de moderne tijd de Kerk met haar tegenstrijdigheden confronteert. Grote affiniteit betoont hij met de achttiende-eeuwse verlichtingsfilosofen. Zij lieten zich enerzijds leiden door hun geloof in een Op-perwezen en wilden geïnspireerd zijn door een op Christus geënte universele ethiek van vrijheid, gelijkheid en broederschap. Maar anderzijds waren zij gekant tegen het instituut van de katholieke kerk, omdat zij staatsstructuren niet verankerd wilden zien in een heteronomie van goddelijke wetten of in een kerkelijke traditie die niet door de kritische rede is getoetst. Hier wordt de 'ontsnapping' van de boodschap van Christus pas goed duidelijk. Feitelijk schaarft Lenoir zich in *Le Christ philosophe* in deze traditie. Met grote empathie schrijft hij dat Voltaire de katholieke, apostolische en Romeinse godsdienst met alle ceremonies en dogma's tegengesteld zag aan de religie van Jezus.

In de zeventiende eeuw raakten geloof en rede dus ontkoppeld. In de negentiende eeuw werden zij door Comte, Feuerbach, Freud en Marx zelfs tegen elkaar 'uitgespeeld'. De maatschappij 'emancipeerde' zich ten opzichte van de religie. Maar dat neemt niet weg dat volgens Lenoir de scheiding tussen kerk en staat, de mensenrechten, geloofsvrijheid en andere waarden die vanaf de renaissance zijn ingevoerd impliciet of expliciet geïnspireerd zijn door de oorspronkelijke boodschap van het evangelie. Zelfs het vooruitgangdenken is te herleiden tot de beleving van de geschiedenis als heilsgeschiedenis en tot het chiliasme – de leer over het vrededrijk van duizend jaar. En zelfs de rationalisering, door Max Weber als de belangrijkste drijfveer van het

westerse modernisme gezien, is te danken aan het jodendom en christendom, omdat in deze religies niet een irrationele magiër de band met de natuur bestendigde, maar de profeet de wereld als een op betekenisvolle wijze geordend geheel duidde.

De ironie van de geschiedenis is dus volgens Lenoir dat de christelijke theologie juist de notie van de menselijke persoon heeft bedacht die tegenwoordig op een areligieuze manier begrepen wordt. Het spreken over onvervreembare rechten, absolute waardigheid of de onschendbare waarde van de menselijke persoon, gebeurt nu zonder verwijzing naar God en wordt geschraagd door de rede, niet door het geloof. Maar de ideeën die in dit spreken vervat worden zijn alle te herleiden tot het inzicht van Christus dat de mens, kind en evenbeeld van God, oneindig waardevol is in zijn individualiteit en de rede bij uitstek een goddelijk-menselijke eigenschap is.

Aan het einde van zijn boek onderkent Lenoir dat het christendom beïnvloed is door Grieks en Joods gedachtegoed. Niettemin ziet hij het christendom als ijkpunt voor de maatschappij in Europa en de VS. Niet alleen in taal, tijdsberekening of cultuur, maar ook in haar ideologische grondslag

*De tijden zijn veel christelijker
dan ze lijken*

betoont zich de westerse samenleving met haar zorg om de menselijke waardigheid en autonomie en mensenrechten fundamenteel christelijk. Wat mensen die allergisch zijn voor de kerk met belijdende, kerkgaande christenen gemeen hebben is dat zij allen erfgenaam zijn van een christelijk Europa. Nietzsche was dan wel de meester van de

deconstructie, maar, aldus Lenoir, hij stelde verder niets coherenters voor om moraal van het christendom die hij aan de kaak stelt te vervangen. Door het afbrokkelen van de kerk als instituut weten jongeren echter niet meer aan wie ze hun erfenis van waarden te danken hebben. De tijden zijn dus veel christelijker dan ze lijken. Een 'onzichtbaar christendom' is wat ons zal resten.

* * *

Het uitgangspunt van Lenoir is gelukkig niet alléén het naïeve vooruitgangdenken, waarin de Kerk met haar initiatieven tot de kruistochten of de inquisitie tot de duistere perioden van de geschiedenis wordt gerekend, en de renaissance en verlichting als opmaat worden beschouwd tot de staat van verlossing waarin wij ons dan nu toch zouden moeten bevinden. Lenoir stipt zelfs kort de donkere consequenties aan van de verlichte gedachte dat de mensheid de schepping en de natuur kan domineren. Summier schetst hij ook de grote humanitaire verdiensten van kloosterlingen met hun zorg voor onderwijs en wetenschap, zieken en armen. Kort bespreekt hij verder het monnikendom als levensvorm waarin de evangelische waarden behouden blijven, de hervormingen van Cluny in de tiende en elfde eeuw en de hervormingsbeweging rond Bernardus van Clairvaux, Franciscus en Dominicus. En hoewel hij de praktijken in de kerk niet op de leer van Christus afgestemd acht, stelt hij vast dat het de verdienste van de kerk is dat het Woord van God deze tijd ingedragen is.

Evenals zijn weergave van bijvoorbeeld de geschiedenis van Jezus en de Jezus van de geschiedenis in het eerste hoofdstuk, is Lenoirs beschrijving van de grote lijnen in de geschiedenis meestal accuraat en verhelderend. Problematisch is soms echter dat hij zijn gegevens toch te veel in het procrustesbed van zijn drie grondinzichten

perst. Zo zijn de hervormingsbewegingen veel compacter beschreven dan de filosofen die de oorspronkelijke waarden van het christendom overdroegen met relativering van de kerkelijke instituties waardoor deze oorspronkelijk bemiddeld werd. Als Lenoir zich wat meer verdiept had in bijvoorbeeld het optreden van vrouwen als Catharina van Siena (†1380) of in de Europese laatmiddeleeuwse hervormingsbewegingen als de Moderne Devotie, dan was hem ongetwijfeld opgevallen dat de kritiek op de kerkelijke instituties en de terugkeer naar de waarden van het evangelie *binnen* de kerk veel diepgravender en structureler gestalte hebben gekregen dan hij nu suggereert. Het verlangen naar en het in praktijk brengen van de hervorming van de kerk *in capite et membris* (in hoofd en ledematen) is meer van alle tijden dan in Lenoirs boek naar voren komt.

Dat het streven zijn grondinzichten als legitiem te bewijzen ten koste gaat van zijn besef van de historische verhoudingen wordt het pijnlijkst duidelijk in het vierde hoofdstuk. Hierin verbindt Lenoir Augustinus' gedachten over de rechtvaardige oorlog en het legitieme gebruik van geweld naadloos met een verhandeling over de kruistochten en de inquisitie, meer dan duizend jaar later. Hij wekt de suggestie dat Augustinus — nota bene een bisschop van de katholieke minderheid in zijn regio — de logica op gang bracht die tot de kruistochten en de oprichting van de inquisitie leidde.³ De historische context waarin en doelstelling waarmee Augustinus de dwang aankaarte is hier behoorlijk veronachtzaamd. Dwang zag de kerkvader 'slechts' als eerste fase van een proces waarin uiteindelijk goed onderricht en liefdevolle bejegening van apostaten en schismatici de eenheid van de kerk, lichaam van Christus, dienden te herstellen. Natuurlijk hebben psycho- en sociopathologische factoren in later tijd geleid tot vormen van

georganiseerde onderdrukking door de kerk op basis van Augustinus' werken. Terecht omschrijft Lenoir deze als 'kerkelijke en politieke ramp'.⁴ Maar hij wekt de indruk dat Augustinus — en niet zijn minder goed-aardige interpretatoren in later tijd — het geweld van de inquisitie legitimeerde door de onmiddellijke verbinding van zijn relaas over Augustinus aan dat over de inquisitie. Hij suggereert zo onterecht dat verwording

Het probleem van dit boek is dat kerkelijke instituties te zeer vanuit een lineaire 'achteruitgangsgedachte' worden benaderd

en vervreemding van de evangelische idealen de constante is in de kerkgeschiedenis. Het probleem van dit boek is dus dat kerkelijke instituties te zeer vanuit een lineaire 'achteruitgangsgedachte' worden benaderd en niet vanuit een cyclisch tijdsbegrip waarin de golfbeweging deformatie-reformatie het aanzien van de kerk bepaalt.

Daarbij komt dat de historische werkelijkheid toch paradoxaler is dan Lenoir doet geloven. Hij ziet de kerk als de leverancier van alle normen en waarden die kenmerkend zijn voor de huidige westerse beschaving, maar koppelt deze soms al te zeer los van de leverancier: de kerken, de traditie. De historische werkelijkheid is paradoxaler omdat de individuele mens paradoxaler is. Was Pius IX echt alleen maar de paus die zich in de negentiende eeuw verzette tegen vrijheid van geweten en meningsuiting, de scheiding tussen kerk en staat, socialisme of protestantisme, vanuit de paranoïde gedachte dat de roomse kerk slachtoffer van een complot was?⁵ We zijn geneigd dat

B
O
E
K
E
N

te geloven op basis van Lenoirs karikatuur. Of belichaamde Pius IX ook de waarden die Lenoir zelf in verband brengt met de humanitaire verdiensten van de kerk, zoals de zorg voor armen en wezen? Uit Pius' biografie en van allerlei gevelstenen in Rome weten we dat ook dit een kant was van deze paus.

Desalniettemin heeft Lenoir een instructief en onderhoudend boek geschreven. Misschien is hij iets te zeer bepaald door het lineaire geschiedsdnken en zijn voorkeur voor de filosofen die wel in God geloofden maar de kerkelijke instituties ernstig relativerden. Maar van zijn boek gaat tegelijk een krachtig appel uit. Als de christenheid zich te zeer achter dogma's en in machtsstructuren verschuilt, terwijl de ethische waarden van het evangelie in het persoonlijke en gemeenschappelijke leven niet geïnternaliseerd worden, houden kerken op geloofwaardig te zijn of zelfs op te bestaan.

Zo omschrijft Lenoir terecht de wending die de rooms-katholieke kerk maakte na het Tweede Vaticaans Concilie en de herijking op het evangelie die vervolgens plaatsvond als een kans voor de kerk het christendom authentieker en minder onzichtbaar te doen zijn. Introspectie, waartoe juist de redelijke mens steeds meer in staat was, leidde volgens Nietzsche tot het failliet van het christendom. Hierdoor werd namelijk duidelijk hoe hoog de idealen van Christus waren en hoezeer de kerkelijke instituties faalden volgens de christelijke waarden te leven. Eigenlijk biedt deze gedachte, door Lenoir te berde gebracht, een prachtig uitgangspunt. Inkeer leert iemand, dat niet alleen de kerk maar ook hijzelf een levende paradox is, die niettemin goede vruchten kan voortbrengen in het streven naar een zo authentiek christelijk en integer mogelijk leven. Op een of andere manier draagt Lenoirs boek aan deze bewustwording bij.

Noten

- 1 p. 19.
- 2 Zie Gal. 3:28.
- 3 p. 137.
- 4 p. 139.
- 5 p. 200.